

Zhytomyr Ivan Franko State University Journal.
Philological Sciences. Vol. 3 (101)

Вісник Житомирського державного
університету імені Івана Франка.
Філологічні науки. Вип. 3 (101)

ISSN (Print): 2663-7642
ISSN (Online): 2707-4463

УДК 81-112:81'342.8

DOI 10.35433/philology.3(101).2023.105-114

**ІМЕННИКОВИЙ НАГОЛОС В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: ДІАХРОНІЯ
КОДИФІКАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ "ПЕРШОЇ ЧИТАНКИ ДЛЯ НАРОДНИХ
ШКІЛ" А. КРУШЕЛЬНИЦЬКОГО, О. ПОПОВИЧА, Б. ЛЕПКОГО (1918))**

М. В. Гнатюк*, Л. В. Харчук**

У статті простежено особливості наголошування іменників у "Першій читанці для народних шкіл" (1918) авторства А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого, яка ще не була об'єктом мовознавчих досліджень. Ця публікація вводить "Читанку" зазначених авторів до наукового обігу. Згаданий підручник використовували на практиці в початковій та середній українськомовній освіті на заході України за часів Австро-Угорщини. Нормативним для всіх рівнів мови на той час був "Малоруско-німецький словар" Є. Желехівського та С. Недільського (1886). Саме на базі цієї лексикографічної праці було сформовано фонетичний правопис – желехівку, що його міністерство просвіти визнало офіційним для українського шкільництва. Процес нормування літературного наголосу в українській мові досі ще не завершений, тому аналіз наголосів у шкільному підручнику, що вийшов понад сто років тому, може уявити певні акцентуаційні ланцюжки. Крім того, зібраний емпіричний матеріал дасть змогу дослідникам аргументувати вибір того чи того нормативного наголосу. У процесі дослідження виявлено, що основний акцентуаційний корпус "Читанки" збігається із сучасними нормативними наголосами, що їх фіксують різні типи паперових та електронних словників. У статті проаналізовано ненормативні сьогодні наголошування лексем. У наголошуванні іменників першої відміни укладачі "Читанки" системно використовують дактилічний наголос, який є характерною ознакою української мови, але в межах сьогодні чинної акцентуаційної норми він у багатьох випадках помилковий. Частина іменників першої відміни має наголошування, спричинене діалектним середовищем, а також впливами польської та німецької мов. Особливо це стосується наголошування запозичених слів. У "Читанці" зауважено також форморозрізнявальну та змісторозрізнявальну функцію наголосу у своїх, відмінних від сучасних акцентуаційних моделях. Серед віддієслівних іменників другої відміни виявлено моделі із наголошеним префіксом, які могли б частково

* кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка")
myroslava.v.hnatiuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0002-1663-7095

** кандидат філологічних наук
доцент кафедри української мови
(Національний університет "Львівська політехніка")
liliia.v.kharchuk@lpnu.ua
ORCID: 0000-0003-0063-1956

поповнити нормативну базу сучасної літературної мови. Також виявлено групу іменників-пестливих форм імен із послідовно наголошеним останнім складом. У "Читанці" не зафіксовано дев'ятизвучних наголосів серед іменників третьої та четвертої відмін. Здобуті результати можуть бути використані в подальших наукових дослідженнях, у лексикографічній практиці чи в навчальному процесі.

Ключові слова: наголос, акцентуаційна норма, акцентуаційна модель, кодифікація, нормалізація.

NOUN STRESS IN UKRAINIAN LANGUAGE: DIACHRONY OF CODIFICATION (BASED ON "THE FIRST READER FOR PUBLIC SCHOOLS" BY A. KRUSHELNYTSKYI, O. POPOVYCH, B. LEPKYI (1918))

Hnatyuk M. V., Kharchuk L. V.

The article traces the peculiarities of noun stress in "The First Reader for Public Schools" (1918) by A. Krushelnytskyi, O. Popovych, and B. Lepkyi, which has not been the subject of linguistic research. This publication introduces the textbook by the mentioned authors into the academic discourse. The mentioned textbook was used in practice in primary and secondary Ukrainian-language education in western Ukraine during the time of Austria-Hungary. The norm for all levels of language at that time was the "Malorusko-German Dictionary" by E. Zhelekhivskyi and S. Nedielskyi (1886). Based on this lexicographical work, a phonetic orthography, known as "zhelekhivka," was formed, which the Ministry of Education recognized as official for Ukrainian education. The process of standardizing literary stress in the Ukrainian language is still ongoing today. Therefore, analyzing stresses in a school textbook published over a hundred years ago can help shed light on certain accentuation patterns that have evolved over time. Furthermore, the collected empirical material will enable researchers to substantiate the choice of one or another normative stress pattern. During the research process, it was discovered that the primary stress patterns in "The First Reader" align with contemporary normative stress patterns found in various paper and electronic dictionaries. The article also analyzed non-standard stress patterns in current usage. In the stress patterns of first-declension nouns, the authors of "The First Reader" systematically employ dactylic stress, which is a characteristic feature of the Ukrainian language. However, within the framework of the current accentuation norms, this dactylic stress is often considered incorrect in many cases. Some first-declension nouns exhibit stress patterns influenced by dialectal environments and the influence of the Polish and German languages. This is especially relevant when it comes to the stress patterns of borrowed words. In "The First Reader," one can also observe the form-distinguishing and content-distinguishing functions of stress, which differ from contemporary accentuation models. Among the second-declension nouns, stress patterns with an emphasized prefix were identified, which could partially enrich the normative basis of contemporary literary language. Additionally, a group of diminutive nouns with consistently stressed final syllables was identified. "The First Reader" does not feature deviant stress patterns among third and fourth declension nouns. The findings can be used in further scientific research, lexicographic practice, or in the educational process.

Keywords: stress, accentuation norm, accentuation model, codification, normalization.

Постановка наукової проблеми.

Уніфіковане наголошування слів і досі залишається чи не найскладнішою ділянкою нормалізації української літературної мови. Свого часу О. Синявський у фундаментальній праці "Норми української мови" зазначав, що як у народній мові, так і в літературній наголос здебільшого "хисткий", тому

можемо говорити не про "тверду норму", а радше про "більш-менш певну тенденцію" [12: 153]. Про незавершений процес формування акцентуаційної норми в українській літературній мові пише В. Винницький [4: 206]. Так само С. Караванський називає вимоги до наголошування слів в українській мові "майже правилами"

[8: 17]. Дослідження фіксованого наголосу в шкільних підручниках та в загальномовних і спеціалізованих словниках у синхронії та діяхронії увиразнює процес становлення українського літературного наголосу та межі його варіантності, а також додає емпіричного матеріалу та наукових аргументів для обґрунтування вибору акцентуаційної норми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові розвідки про мовні особливості шкільного підручника "Перша читанка для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича, Б. Лепкого (Відень, 1918) (далі – "Читанка") сьогодні відсутні, крім згаданої нижче статті нашого авторства, що згодом має побачити світ. Якщо говорити про персоналії авторів "Читанки", то бібліографія праць про них (особливо Лепкіана та дослідження життя й творчості А. Крушельницького) досить численна [1; 2; 7; 11].

Мета дослідження. Маємо на меті проаналізувати ті випадки іменникового наголошування в "Читанці", що не збігаються з чинними сьогодні нормами, з'ясувати можливі причини їхньої появи, умови побутування, а також виявити перспективні акцентуаційні ланцюжки та моделі. Також мета дослідження – залучити до наукового обігу новий об'єкт дослідження – шкільний підручник понад сторічної давнини.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Вступні зауваги. Ця стаття є другою публікацією із серії досліджень про "Першу читанку для народних шкіл" авторства А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого (1918) у межах грантового проєкту Канадського інституту українських студій Альбертського університету з Вічного Фонду імені родини Ремезів (Remeza Family Endowment Fund). Висловлюємо щире подяку за надану дослідчу дотацію з Вічного фонду, яка

уможливила підготовку цього дослідження.

У першій статті ми розглянули правописно-морфологічні особливості твору й описали соціолінгвістичний контекст часу його появи (стаття пройшла рецензування і рекомендована до друку в збірникові наукових праць Херсонського державного університету "Південний архів (філологічні науки)" в № 94 за 2023 рік). Тут лише коротко нагадаємо, що "Читанку" автори уклали в складні часи Першої світової війни і що вийшла вона не в Україні. Ця ремарка необхідна для розуміння того, що за часів Австро-Угорщини існувала кількадесятилітня практика українськомовного освітнього процесу з відповідними державними структурами, що його забезпечували. "Перша читанка" була першою для дитини молодшого віку, а не в серії численних українськомовних підручників того часу. Щоправда, за традицією, і мова, і шкільництво на заході України називалися руськими, що засвідчує глибоку ідентичність, відмінну від польської чи московської.

Для порівняння норми в діяхронії та для виявлення певних тенденцій наголошування використовуємо головні лексикографічні праці кінця XIX – поч. XX ст. – "Малоруско-німецький словар" Євгена Желехівського та Софрона Недільського (1886) [9], що став базовим для фонетичного правопису (желехівки) на західноукраїнських землях у той період, і "Словарь української мови" Бориса Грінченка [6], що до сьогодні залишається авторитетним мірилом "українськості" в багатьох ділянках слововживання. Також беремо до уваги фіксацію наголосів у виданнях радянського періоду [3; 14] та в теперішніх електронних словниках [13; 16]. Особливо вагомою теоретично-практичною підмогою для нашого дослідження є розділ "Наголос" у "Нормах української мови"

О. Синявського, де автор подає загальні тенденції українського наголошування [12: 153–168]. Однак, оскільки словникової частини Норми не містять, час до часу послуговуємося "Правописним словником" Г. Голоскевича (1962) [5], який якраз відповідає як нормам "Українського правопису" 1928 року, так і "Нормам" О. Синявського, які, зі свого боку, є підсумком нормалізаторської праці автора та його однодумців упродовж попередніх десятиріч.

Починаючи від с. 10 "Читанки", спостерігаємо увагу авторів до акцентуації, щоправда, непослідовно, оскільки на непарних сторінках, де подано каліграфію, наголошування слів відсутнє. У цій статті обмежимося аналізом наголошування іменників, оскільки це найчисленніша морфологічна група в підручнику. Акцентуаційні особливості інших частин мови, що виявлені в "Читанці", висвітliamo в наступній публікації в межах проекту.

Особливості наголошування іменників першої відміни

1. Н. в. однини: *загорода*, *камениця*, *ожина*, *Україна*. Тут бачимо яскраві приклади дактилічного наголосу, що його дослідники вважають притаманним саме українській системі наголошування [8; 12]. Цікаво, що лексема *загорода* в словнику Є. Желехівського (як і в Б. Грінченка) має наголос, що збігається із сучасним (*загорода*), однак укладачі "Читанки" використали саме дактилічний наголос, до того ж навівши відповідний приклад (*Череда іде до загороди* [10: 42]), що свідчить про свідомий вибір звучання слова саме для шкільного підручника. *Камениця* та *Україна* в "Читанці" акцентуаційно збігаються зі словником Є. Желехівського, натомість Б. Грінченко подає наголоси, що збігаються із теперішніми. Тут, у контексті формування акцентуаційної системи української мови, варто додати, що Є. Желехівський подає в

слові *Україна* два наголоси, до того ж у слові відсутня літера *ї* (*Україна*), тобто наприкінці XIX ст. на заході України це слово вимовляли без "йотації". Щоправда, від виходу словника Є. Желехівського (1886) до появи "Читанки" (1918) минуло 32 роки, тож "йотація" на той час уже прийнялася, а наголос, як бачимо, викристалізувався на дактилічний. Щодо слова *ожина* з його наголошеним третім складом від кінця слова – то це, на наш погляд, суб'єктивний вибір укладачів підручника, оскільки ні Є. Желехівський, ні Б. Грінченко такого наголосу не подають, у цих лексикографічних працях він збігається із сучасним.

Лексеми *хижина*, *купина*, *булава*, *зуба* також мають у "Читанці" наголоси, відмінні від теперішніх. Цікаво, що Є. Желехівський не подає слова *хижина*, лише *хижа* і *хижка*. Дивно, що укладачі підручника, які демонструють прихильність до дактилічного наголосу навіть усупереч тодішній нормалізаційній лексикографічній праці, у цьому випадку не спромоглися сконструювати подібного наголосу в цьому слові. Слово *купина* відповідно до тодішнього нормативного словника мало б наголошуватися на останньому складі. Сьогодні спостерігаємо цікавий акцентуаційний образ цього слова: *купина*. І йдеться не про невнормованість чи надто вільну варіативність, а про семантичну вмотивованість кожного наголосу (на позначення купи, куца чи горбика маємо різні наголоси). У "Читанці" слово наведено в переліку, без контексту, а отже й семантику з'ясувати складно. Але в будь-якому разі автори підручника вибрали відмінний від словникового наголос. Наголос у слові *булава* можна вважати полонізмом, і то не авторським, а кодифікованим – так його подає словник Є. Желехівського. Б. Грінченко у передмові до свого "Словаря української мови" зазначав, що він з

обережністю використовував матеріал словників І. Верхратського, О. Партицького, К. Шейковського, К. Левицького, Є. Желехівського та С. Недільського, оскільки вони містять полонізми та великорусизми [6: 23]. Проте заради справедливості мусимо зазначити, що історія засвідчила розвиток української літературної мови в її галицькому варіанті в повноті жанрів та в структурованій на державному рівні освіті, чого не скажеш про підросійську Україну, де лише два роки проіснували недільні школи для народу, а 1962 року російський уряд їх ліквідував.

До речі, у "Читанці" слово *губа* є синонімом до лексеми *гриб*, що є природним з огляду на діалектне середовище. Однак ми звернули увагу на це слово, оскільки в Є. Желехівського йдеться саме про *уста*, і наголос на першому складі як у заголовному слові словникової статті, так і в прикладі. Деякі слова в "Читанці" мають подвійний наголос з огляду на ритм вірша, пропонованого дітям для читання: *роса* – *роса*. Очевидно, з пізнавального й педагогічного погляду такий метод виправданий, хоча для підручника для першокласників, які щойно мають зрозуміти суть наголошування слів, він міг бути передчасним. Хай там як, шкільний підручник понад столітньої давнини з його підходами – цінна пам'ятка мовно-дидактичного спрямування.

Слова *газда*, *цілина*, *вітчина* (*вітчизна*), *вежа* мають у підручникові наголос на останньому складі. Щоправда, варто уточнити: у словах *газда*, *цілина*, *вежа* "Малоруско-німецький словар" подає подвійний наголос (*газда*, *цілина*, *вежа*). Автори підручника вибрали варіант, характерний для свого регіону (тут доречно згадати галицьке *свобода*, яке можна наживо почути в аудіозаписах проповідей А. Шептицького, також про таку модель наголошування читаємо в "Секретах" С. Караванського [8].

Вітчизна саме з таким наголосом фігурує в поемі "Мойсей" І. Франка, тож і сама лексема, і її наголошування не потребувала в 1918 році якихось аргументів для обґрунтування вживання. Само собою зрозуміло, що Є. Желехівський подає цю лексему з таким самим наголосом, а Б. Грінченко, відповідно до свого налаштування проти галицизмів, не подає цього слова взагалі. Тим часом і радянські, і сучасні лексикографічні джерела наводять цей архаїзм із наголосом на останньому складі і з цитатою з твору І. Франка. У тексті "Читанки" фігурує слово *полонина* з наголосом на третьому складі, так само його подає і Є. Желехівський та сучасні джерела. Попри те автентично в гуцульських говірках цю лексему вимовляють із наголосом на останньому складі. З огляду на регіон до "Читанки" можна було б внести реальний наголос цього діалектизму.

2. Н. в. множини: *галки*, *гагілки*, *крамниці*, *ліхтарні*, *касарні* (*казарми*), *співанки*, *крупн*. Крім останньої лексеми, спостерігаємо системне наголошування закінчення в іменниках цього класу. Про формування такої тенденції нормалізатори мови пишуть давно [8: 12]. Простежити зазначені наголоси на лексикографічному рівні неможливо, оскільки традиційні словники зазвичай не подають форми множини іменників.

Сучасні електронні словники засвідчують непослідовність наголошування форми множини іменників цієї моделі, до прикладу, спостерігаємо хитання у словах *галки*, *співанки*. Натомість однозначний наголос у множині *крамниці*, *ліхтарні*. І цілком несподівано сучасні лексикографічні джерела подають у множині лише наголос *крупн*. З приводу зазначеної моделі наголошування маємо коментар відомого фонетиста В. Винницького: "Вперше акцентну опозицію між одною і множиною... помітив Р.

Брандт (1880), який зазначав, що ця специфічна особливість українського наголосу відрізняє його від інших східнослов'янських" [4: 206]. Також В. Винницький слушно зауважує, що в сучасній українській мові процес перенесення наголосу на закінчення в іменниках першої відміни в називному відмінку множини ще не завершився, і серед прикладів наводить слово *співанки* з подвійним наголосом [4: 206]. Проте для нашого дослідження цінним є твердження фонетиста про те, що в південно-західних говорах цей процес проходить швидше, ніж у південно-східних [4: 206]. З цього огляду можемо констатувати, що укладачі "Читанки", базуючись на тодішніх словниках та граматиках, вживали для цієї моделі єдино правильний наголос, засвідчуючи західний вектор сучасного нормалізаційного процесу в ділянці акцентуації.

3. Інші відмінкові форми.

Наголошування форм непрямих відмінків, крім родового, за лексикографічними джерелами простежити проблематично, тож спиратимемося на доступні сьогодні парадигми на електронних носіях. Акцентуація родового відмінка слова *вітчина* (*вітчини*) передбачувана, оскільки зафіксована в називному відмінку однини, натомість форми родового множини належать до парадигми з рухомим системним наголосом: *мушок*, *забавок*. Зазначимо, що ця система наголошування, зафіксована в "Читанці", має всі підстави стати нормативною в сучасній літературній мові, про що пишуть дослідники [8; 12]. Пори те на сьогодні електронні словники подають лише форми *забавок* і *мушок*. Можемо констатувати, що саме в цій моделі нормалізаційні процеси в наголошуванні сторічної давнини видаються чіткішими, ніж сьогодні. Акцентуаційна модель *гора* – на *гору*, де знахідний наголошено за аналогією до місцевого (на *горі*), попри свою

логічність, абсолютно відсутня в сучасних нормативних джерелах. Цікаво, що в "Читанці" знаходимо наголошування на *горі*, однак тут маємо справу з омонімією: йдеться про не зовсім звично оформлений для сучасного читача прислівник (*В ратуші на горі* (тобто на другому поверсі) *громадський уряд* [10: 70]). В аналізованому підручнику ми зафіксували слово *царина* лише в місцевому відмінку множини (на *царинах*), такий самий наголос подає і Є. Желехівський, попри те, що сучасні джерела містять дактилічний наголос – *царина*, на *царинах*. Форми місцевого відмінка множини *по хатах*, *по улицах* відображають системний наголос у цій акцентуаційній моделі, однак у сучасних джерелах спостерігаємо поки що процес формування тенденції: подвійність наголосу *по хатах* і наголос лише на першому складі у формі *по улицах*. Акцентуаційні образи місцевого відмінка наступних слів цілком прогнозовані, оскільки йдеться про фіксований наголос у називному відмінку однини: на *таблиці*, на *вежі*. Кличний відмінок *ластівочко* із зазначеним наголосом, видається, ужито для ритму, принаймні перевірити цей наголос навіть у називному відмінку однини неможливо, оскільки і Є. Желехівський, і Б. Грінченко подають лише лексему *ластівка*.

Як бачимо, укладачі шкільного підручника послідовно дотримувалися чинних тоді акцентуаційних норм щодо іменників першої відміни, зокрема послідовно вживали дактилічний наголос та дотримувалися схеми переміщення наголосу на закінчення в називному та родовому відмінках множини.

Особливості наголошування іменників другої відміни

1. Н. в. однини чоловічого роду: *замет*, *загар*, *загін*, *заклад* (у значенні *парі*: *Під вечір лис пробудив ся, пригадав заклад із слимаком* [10: 76]). Тут спостерігаємо префіксальну модель

віддієслівних іменників із наголошеним префіксом, про яку як про властиву українській мові згадує С. Караванський [8: 17]. Безперечно, сучасна норма в цих словах передбачає наголос на другому складі (*замет, загар, загін, заклад). Лексеми *вирій, поверх, иней, Володимир, сокіл, столяр, римар, прапор мають із погляду сучасної норми девіативні, однак свого часу єдино правильні наголоси. Наголос *поверх* сьогодні має лише омоформа-прислівник. До речі, один із укладачів "Читанки", Богдан Лепкий, майстерно вживає слово *вирій* у відомому вірші, що став піснею, – "Журавлі". Крім цікавого наголошування імені *Володимир*, знаходимо в "Читанці" акцентуаційну модель для пестливих форм імен: *Петрусьо, Гнатко, Івашко*. Двох перших імен сучасні словники не фіксують, а в імені *Івашко* подають наголос на другому складі. Словник Є. Желехівського подає лише форму *Гнатко*. Попри те зазначена акцентуаційна модель побутувала в живому мовленні, відтак автори ввели відповідні форми до підручника. Наголошування в лексемах *післянець, опікун, магнес, трамвай, що їх фіксує Є. Желехівський, можна вважати сполонізованим, однак це була тодішня норма. Okремо варто згадати про дактилічний наголос у слові *офіцир*, яке й орфографічно значно відрізняється від сучасного варіанта. Очевидно, наголос перейшов із німецької в австрійській редакції, яка в Австро-Угорщині була державною.***

2. Н. в. множини чоловічого роду: *шпаки, голуби, дуби, огірки; соколи, жовніри; цапи. Усі засвідчені в "Читанці" лексеми, що входять до цього блоку (крім останньої), демонструють стійкість моделі, за якої наголос у називному відмінку множини залишається таким самим, як і в називному відмінку однини. У сучасній літературній мові у слові *дуби*, як відомо, наголос на першому складі можливий лише як залишковий від*

форми двоїни. Словник Є. Желехівського слово *огірок* подає в однині з наголосом на першому складі, тож системність зберігається. Для архаїзму *жовнір* сучасна норма допускає в називному множини подвійне наголошування – *жовніри*. Щодо слова *цапи*: викликає здивування підхід укладачів сучасних довідкових джерел, які не подають цього автентичного системного наголосу, натомість фіксують наголос на першому складі – *цапи*. Сподіваємося, що ситуація зміниться, особливо якщо назбирається достатня кількість емпіричного матеріалу.

3. Інші відмінкові форми. В окремих зафіксованих словах вбачаємо вплив польської системи наголошування: *цижа, на моріжку*. Безперечно, сучасна норма відрізняється. Дактилічний наголос у слові *предметів* також можна вважати наслідком польських впливів, що увиразнює форма називного відмінка (*предмет*). Про лексему *цап* ішлося вище, тут лише зазначимо, що наголос, наявний у називному відмінку множини, чинний для всієї парадигми (*цапис*). Це твердження дійсне й щодо зафіксованої у називному та місцевому відмінках однини лексеми *прапор* – на *прапорі*.

4. Іменники середнього роду. У Н. в. однини маємо відмінні від сучасних наголоси в словах *пасмо* (попри те *пасемце* збігається із теперішньою нормою), *зерно* (сучасна норма дозволяє два наголоси – *зерно*), *жало*. Цікавим видається наголос у формі називного та знахідного відмінків множини лексеми *дерево*: *Розвиваються дерева [10: 72]. *Громом* бе в дерева [10: 70]. У знахідному відмінкові множини слова *свято* нормативним є лише наголос на першому складі – на *свята*, натомість сучасна норма дозволяє подвійний наголос: на *свята*, причому наголос на першому складі як дослідники, так і мовці справедливо вважають західноукраїнським. Не належить до нормативних сьогодні й*

наголос родового відмінка множини слова *вікно* (коло *вікон*), проте шкільному підручникові 1918 року цю норму приписував словник Є. Желехівського. У "Читанці" ми виявили також акцентуаційну модель іменників середнього роду *пране, шите, мотузе, гаде*, але чомусь із цієї схеми випало слово *біле* (білизна, одяг). За значенням збірності воно цілком вписується до ряду, як-от *мотузе* чи *гаде*, тому доводиться лише припускати про польські впливи.

Отже, серед іменників другої відміни спостерігаємо принаймні дві послідовні акцентуаційні моделі: віддієслівні іменники з постійно наголошеними префіксами та пестливі форми імен із постійно наголошеними закінченнями. Також у цьому блоці фіксуємо польськомовні та німецькомовні впливи.

Особливості наголошування множинних іменників. Серед множинних іменників маємо відмінні від теперішніх наголоси в словах *хаші, дрова* та подвійний наголос у лексемі *жнива*. Наголос *жнива*, що його сучасні довідники фіксують як єдино правильний, у "Читанці" також не викликає застережень: *Прийшли жнива* [10: 75]. Натомість зміст фрагменту *Тіштесть діти! Дав Бог жнива! Зародила збіже нива!* [10: 73] не настільки однозначний. Лексему *жнива* тут можна потрактувати як у знахідному, так і в родовому відмінках однини. Якщо йдеться про родовий відмінок, то початковим буде слово *жниво* – іменник зі значенням збірності (на с. 75 "Читанки" знаходимо приклад такого уживання: *Гей, ви женці жніть живо, бо дав Бог гарне жниво!*) [10: 75]. Відтак слово *жнива* матиме в "Читанці" один наголос, що збігається із сучасним нормативним. Щодо слова *дрова* маємо цікаве порівняння з його наголошуванням у "Букварі" Т. Шевченка, яке ми знайшли цілком випадково. У слові *дрова* Шевченків

"Буквар" подає наголос на першому складі [15: 23], який сьогодні, власне, і є єдино нормативним в українській літературній мові.

Як вдалося зауважити, невелика кількість множинних іменників із наголосами, що певним чином відмінні від сьогоднішніх нормативних, не дає змоги простежити певних акцентуаційних моделей.

Висновки й перспективи дослідження. 1. У "Першій читанці для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого основний масив наголосів збігається з чинними сьогодні акцентуаційними нормами. 2. Укладачі "Читанки" назагал послідовно дотримуються акцентуаційних моделей, що базуються на вимогах нормативного на той час "Малоруско-німецького словаря" Є. Желехівського та С. Недільського. 3. Виявлено акцентуаційні ланцюжки з дактилічним наголосом, із наголошуванням закінчень множини іменників першої відміни, із наголошуванням пестливих форм власних імен, що могли б у виразити відповідні схеми нормативного наголошування в сучасній українській літературній мові. 4. Виявлено діалектні, польськомовні, німецькомовні впливи на формування українського іменникового наголошування, зафіксованого в "Читанці". 5. Зібрано емпіричний матеріал, що може бути використаний для подальшого процесу вноормування українського літературного наголосу. 6. "Перша читанка для народних шкіл" А. Крушельницького, О. Поповича та Б. Лепкого (1918) потребує подальшого дослідження на всіх мовних рівнях для доповнення картини формування та побутування української літературної мови на різних історичних відтинках. 7. Отримані результати можуть бути використані для наукових досліджень, у лексикографічній практиці, у навчальному процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Богдан Лепкий: відомий і невідомий (1872–1941): бібліогр. покажч. Терноп. обл. універс. наук. б-ка, Обл. музей Богдана Лепкого в м. Бережанах, Держ. архів Терноп. обл., Терноп. обл. краєзн. музей, Бережан. музей книги; уклад. М. Пайонк [та ін.]; авт. нарисів: Н. Білик, Н. Дирда; ред. Г. Жовтко; кер. проекту та наук. ред. В. Вітенко. Тернопіль: Підручники і посібники, 2012. 240 с. (Родом з України; вип. 8).
2. Богдан Лепкий, 1872–1941: зб. у пошану пам'яті поета / за ред. Є. Ю. Пеленського. Краків; Львів: Укр. вид-во, 1943. 77 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
4. Винницький В. Частки чи частки? Культура слова, 2016, № 84. С. 206–207.
5. Голоскевич Г. Правописний словник. Вид. 9-те. Нью-Йорк: Книгоспілка, 1962. 451 с.
6. Грінченко Б. Словарь української мови. Т.1–4. Київ, 1907–1909. 2971 с.
7. Зуляк Іван, Зуляк Мар'яна. Антін Крушельницький: життя і діяльність (1878–1937 рр.). Тернопіль: ФОП Осадца Ю. В., 2019. 302 с.
8. Караванський С. Секрети української мови. Київ : Кобза, 1994. 152 с.
9. Малоруско-німецький словар / Уложили Євгеній Желеховський і Софрон Недільський. Львів, 1886. Т. 1–2.
10. Перша читанка для народних шкіл. Уложили: А. Крушельницький, О. Попович, Б. Лепкий; з образками О. Кульчицької. Відень: Видання Укр. культ. Ради, 1918. 78 с.
11. Платаш Л. Б. Педагогічні ідеї та освітня діяльність Омеляна Поповича (1856–1930 рр.). Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Прикарпатський нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2009. 20 с.
12. Синявський О. Норми української літературної мови. Львів: Укр. вид-во, 1941. 363 с.
13. Словник UA. Портал української мови. URL: <https://slovnyk.ua/nagolos.php> (дата звернення: 05.08.2023).
14. Українська літературна вимова і наголос: словник-довідник / АН УРСР, Ордена Труд. Червон. Прапора Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; [уклад.: І. Р. Вихованець та ін.; відп. ред. М. А. Жовтобрюх]. Київ: Наук. думка, 1973. 724 с.
15. Шевченко Т. Букварь южнорусский. Санктпетербургъ, 1861. 24 с.
16. Kyiv Dictionary. URL: <https://www.kyivdictionary.com/uk/words/conjugation/?word=%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B0&lang=uk> (дата звернення: 05.08.2023).

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Bohdan Lepkyi: vidomyi i nevidomyi (1872–1941): bibliohr. Pokazhch (2012). [Bohdan Lepky: known and unknown (1872–1941): bibliographic index]. Ternop. obl. univers. nauk. b-ka, Obl. muzei Bohdana Lepkoho v m. Berezhanakh, Derzh. arkhiv Ternop. obl., Ternop. obl. kraiezn. muzei, Berezhan. muzei knyhy; arranged by M. Paionk [et al.]; essays by: N. Bilyk, N. Dyrda; ed.by H. Zhovtko; project and ed.by V. Vitenko. Ternopil: Pidruchnyky i posibnyky. 240 p. (Rodom z Ukrainy; Iss. 8). [in Ukrainian].
2. Bohdan Lepkyi, 1872–1941: zb. u poshanu pamiati poeta (1943). [Bohdan Lepky, 1872–1941: coll. in honor of the poet's memory]. Ed.by Ye.Yu. Pelenskyi. Krakov; Lviv: Ukr. Vydavnytstvo. 77 p. [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (2005). [A large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language] /arranged and ed. by V. T. Busel. Kyiv; Irpin: Perun, 1728 p. [in Ukrainian].

4. Vynnytskyi, V. (2016) *Chastky chy chastky?* [Chastky chy chastky?] *Kultura slova*. № 84. P. 206–207. [in Ukrainian].
5. Holoskevych, H. (1962) *Pravopysnyi slovnyk*. [Spelling dictionary] 9th ed. NY : Knyhospilka. 451 p. [in Ukrainian].
6. Hrinchenko, B. (1907–1909) *Slovar ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Vol. 1–4. Kyiv. 2971 p. [in Ukrainian].
7. Zuliak, I., Zuliak, M. (2019). *Antin Krushelnytskyi: zhyttia i diialnist (1878–1937 rr.)* [Antin Krushelnytskyi: life and activity (1878–1937)] Ternopil: FOP Osadtsa Yu. V. 302 p. [in Ukrainian].
8. Karavanskyi, S. (1994) *Sekrety ukrainskoi movy* [Secrets of the Ukrainian language]. Kyiv: Kobza. 152 p. [in Ukrainian].
9. *Malorus'ko-nimetskyi slovar (1886)* [Malorus-German dictionary]. Arranged by Ye. Zhelekhivskyi, S. Nedilskyi. In 2 vol., Lviv. [in Ukrainian].
10. *Persha chytanka dlia narodnykh shkil (1918)* [The first reader for public schools]. Ulozhyly: A. Krushelnytskyi, O. Popovych, B. Lepkyi; z obrazkamy O. Kulchytskoi. Vienna: Vydannia Ukr. kult. Rady. 78 p. [in Ukrainian].
11. Platash, L. B. (2009) *Pedahohichni idei ta osvitalia diialnist Omeliana Popovycha (1856–1930 rr.)* [Pedagogical ideas and educational activities of Omelyan Popovych (1856–1930)]. PhD(c) thesis abstract: 13.00.01. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University. Ivano-Frankivsk. 20 p. [in Ukrainian].
12. Syniavskyi, O. (1941) *Normy ukrainskoi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian literary language]. Lviv: Ukr. vyd-vo. 363 p. [in Ukrainian].
13. *Slovnyk UA. Portal ukrainskoi movy* [Ukrainian language portal]. URL: <https://slovnyk.ua/nagolos.php> (reference date: 05.08.2023). [in Ukrainian].
14. *Ukrainska literaturna vymova i naholos: slovnyk-dovidnyk (1973)* [Ukrainian literary pronunciation and accent: dictionary-reference] / AN URSS, Ordena Trud. Chervon. Prapora In-t movoznavstva im. O. O. Potebni; [arranged by: I. R. Vykhovanets et al.; ed. by M. A. Zhovtobriukh]. Kyiv: Nauk. Dumka. 724 p. [in Ukrainian].
15. Shevchenko, T. (1861) *Bukvar yuzhnorusskii* [Ukrainian Primer]. Sanktpeterburh. 24 p. [in Ukrainian].
16. *Kyiv Dictionary*. URL: <https://www.kyivdictionary.com/uk/words/conjugation/?word=%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%BA%D0%B0&lang=uk> (reference date: 05.08.2023). [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії: 08.09.2023

Схвалено до друку: 29.09.2023